

Людмила Казначеева

БЛАГОДІЙНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО ДВОРЯНСЬКОГО ЗІБРАННЯ

На основі аналізу архівних матеріалів та наукової літератури у статті висвітлено основні напрями благодійницької діяльності Волинського дворянського зібрання. З'ясовано, що впродовж функціонування станових корпоративних інституцій їх учасники активно підтримували розвиток освітніх та культурних установ губернії, сприяли відкриттю медичних закладів, допомагали збіднілим та нужденним дворянам.

Ключові слова: благодійництво, дворянське зібрання, пожертви, дворянська каса, освіта, іменні стипендії, допомога, притулки.

В статье на основе источников и научной литературы представлено основные направления благотворительной деятельности Волинского дворянского собрания. Установлено, что на протяжении функционирования становых корпоративных органов их участники активно поддерживали развитие образовательных и культурных учреждений губернии, оказывали содействие открытию медицинских организаций, помогали бедным дворянам.

Ключевые слова: благотворительность, дворянское собрание, пожертвования, дворянская касса, именные стипендии, помощь, приюты.

On the basis of the analysis of archival materials and the scientific literature the basic directions of charity performance of the Volyn nobiliary assembly are opened in this article. Author established that throughout functioning of class corporate institutions their members actively supported development of educational and cultural institutions of province, promoted opening of medical institutions, helped the impoverished and indigent noblemen.

Key words: charity, nobiliary assembly, donations, nobiliary cash desk, education, nominal grants, help, shelters.

Історія вітчизняного благодійництва ставала темою досліджень багатьох науковців, особливо, коли йшлося про уславлені роди минулого. Однак, недостатньо глибоко з'ясовано на сьогоднішній день лишається проблема благодійницької діяльності корпоративних ін-

ституцій місцевої знаті. Дана розвідка дозволить розширити наші знання з соціальної історії Волині періоду ХІХ – початку ХХ ст. через характеристику основних сфер доброчинності волинського дворянства. Наукове дослідження благодійництва на прикладі Волинського дворянського зібрання має практичне значення задля відродження вітчизняних культурних надбань та національно-культурного розвитку сучасної України. Метою розвідки є висвітлення особливостей та напрямів благодійницької діяльності Волинського дворянського зібрання.

При дослідженні теми було використано комплекс джерел, зокрема законодавчі акти та діловодна документація, що зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України), Державного архіву Житомирської області (ДАЖО), а також Інституту рукопису Національної наукової бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України (ІР НБУВ). Однак, попри значний масив архівних матеріалів, проблема благодійності Волинського дворянського зібрання не була предметом спеціального дослідження. До окремих її аспектів зверталися вітчизняні [5] та зарубіжні історики [1], проте це питання лишається недостатньо вивченим й потребує окремого ретельного дослідження.

Основними корпоративними організаціями, запровадженими Катериною ІІ задля консолідації привілейованого стану імперії, були дворянські зібрання, які мали власну структуру, склад, функції та повноваження. Організоване 1796 р. Волинське губернське дворянське зібрання формувало місцевий апарат управління, обираючи чиновників до судового та поліцейського апарату, а також станових урядовців. Крім того, зібрання з'ясовувало власні станові та місцеві проблеми, створювало дворянську касу та мало право звертатися з проханнями, петиціями чи пропозиціями до імператора та Сенату. Одним з напрямів діяльності Волинського дворянського зібрання від часу його створення була благодійницька діяльність. На засіданнях, що відбувалися кожні три роки у Житомирі, дворяни виносили на обговорення та встановлювали розмір добровільних грошових пожертв на благодійницькі проекти. Зібрані кошти поповнювали дворянську касу і використовувалися на відкриття й підтримку навчальних закладів, організацію в них іменних стипендій, допомогу медичним закладам, підтримку збіднілих дворян, пожертви на військові потреби тощо.

Найперше, зібрання допомагало в організації навчальних закладів як у губернії, так і загалом на Правобережжі. Зокрема, на початку

XIX ст. Волинське та сусіднє Київське дворянські зібрання взяли активну участь у зборі пожертв для фінансування Кременецького ліцею [1, с. 238]. Чисельні відомості про підтримку навчальних закладів знаходимо в архівних матеріалах періоду другої третини XIX ст. Так, повітові предводителі координували збір необхідних коштів для відкриття в 1832 р. у Луцьку гімназії [7, с. 9]. На зібранні 1847 р. обговорювалося питання утримання кадетського корпусу, що створювався у Києві. Задля цього дворяни вирішили ввести добровільні пожертвування у розмірі 5 коп. з кожної ревізійної душі [25, Арк. 121 зв.]. Причому, цей збір, дійсний і у Волинській, і у сусідніх правобережних губерніях, діяв впродовж більше, ніж двох десятиліть [33, с. 1-35]. На зібранні 1850 р. волинські дворяни звернулися до губернатора з проханням дозволити у Житомирі будівництво приміщення для Волинської губернської гімназії за власні кошти [26, с. 307]. Правобережні дворянські зібрання, у тому числі й Волинське, відгукнулися на прохання Міністерства внутрішніх справ 1858 р. взяти участь в організації та облаштуванні жіночих шкіл і вже за два роки волинські дворяни запровадили збір коштів для організації іменних стипендій у жіночих гімназіях Житомира та Кам'янець-Подільська [27, с. 4; 31, Арк. 4 зв.].

До слова, волинські магнати нерідко виділяли кошти на ініційовані зібранням заходи, причому благодійницькі надходження окремих представників місцевої знаті часто сягали значних сум. Зокрема, 1809 р. граф Ф.Олізар виділив 21 тис. руб. на організацію шпиталю та хірургічного закладу при Волинському ліцеї [7, с. 9]. Князь Й.Любомирський 1835 р. подарував Ровенському реальному училищу свою садибу та виділив 6 тис. руб. на його у-тримання [31, с. 5]. В 1843 р. магнат відгукнувся на прохання дубенського предводителя дворянства допомогти відкриттю у містечку училища – князь зобов'язався надати закладу безкоштовно будинок впродовж трьох років [9, с. 1]. Князь С.Радзівіл заповів 1854 р. 15 тис. руб. на створення п'ятнадцяти іменних стипендій у першій Житомирській гімназії [31, Арк. 4 зв.].

Зібрання організувало збір коштів на військові потреби Російської імперії, як це сталося 1812 р. Причому, коли за кілька років постало питання про повернення їх залишків, 1190 дворян Волинської губернії відмовилися, пропонуючи залишити гроші в дворянській касі та використати їх в інших благодійницьких цілях [24, с. 1-3]. Особливо дієвою була підтримка дворянами влади під час Кримської (Східної) війни (1853-1856 рр.), коли зібрання Волинської та сусідньої Подільської губернії ініціювали збір коштів на військові потреби в сумі близько 100 та 20 тис. руб. відповідно [5, с. 107; 36, с. 131].

Крім грошових пожертв, дворяни поставляли рекрутів, виділяли припаси та підводи для війська, облаштовували шпиталі, за що на зібранні 1856 р. отримали подяку від генерал-губернатора [34, с. 1-3].

Окрему увагу зібрання приділяло допомозі збіднілим та нужденним дворянам. 1857 р. київські дворяни ініціювали збір коштів учасникам Листопадового повстання, які поверталися із заслання. А за два роки до їх ініціативи приєдналося й Волинське зібрання, організувавши спеціальну дворянську касу, за створення якої проголосувало 224 учасника засідання. Заручившись дозволом імператора, зібрання почало збирати кошти не лише учасникам повстання, а й малозабезпеченим студентам університету Св. Володимира у Києві [20, с. 586]. Тоді ж дворяни висловили бажання виділити окрему суму на утримання дворянського театру у Житомирі, Житомирської громади сестер милосердя та Комітету з селянських питань [35, с. 73-74]. Для цього було введено трирічний збір з дворян у розмірі 7 коп. з кожної ревізької душі. Названі пожертви місцевих дворян були не єдиними в цей період. 1861 р. поміщики Стецький, Потоцький та Млодзеевський виступили ініціаторами збору коштів для допомоги сім'ям загиблих у Варшавських заворушеннях та для армії Гарібальді, що саме у цей час формувалася за кордоном [8, Арк. 21 зв.]. Депутатське зібрання регулярно видавало матеріальну допомогу збіднілим представникам привілейованого стану, організувало притулки для літніх дворян, один з яких відкрився у січні 1912 р. у Житомирі [18, с. 13]. Крім того, дворяни ініціювали збір коштів на організацію виправного притулку для малолітніх злочинців [31, Арк. 4 зв.]. В окремих повітах організувалися добровільні складки для навчання дітей з незаможних родин, як це сталося 1896 р. у Заславському повіті [29, с. 35].

Варто вказати, що самодержавство намагалося контролювати організацію зборів та витрат дворянської каси, особливо – після Листопадового повстання. Оскільки крім обов'язкових податків каса поповнювалася грошима, зібраними на спеціальні потреби, як то благодійництво, зібрання мало неодмінно доповідати губернаторові про доцільність усіх грошових ініціатив. 1834 р. влада заборонила Волинському дворянському зібранню стягувати будь-які кошти з дворян без дозволу генерал-губернатора. Впродовж наступних років місцева адміністрація не випускала з-під контролю дворянські надходження та видатки, вимагаючи подачі про це обов'язкових звітів [6, Арк. 13 зв.; 22]. Після початку антиросійських маніфестацій правобережного дворянства кінця 1850 – х рр., який співпав з активним збором пожертв, місцева російська адміністрація намагалася особливо ретельно відстежу-

вати рух грошових складок дворянського зібрання, про що свідчить опис таємних справ канцелярії губернатора [8, с. 14]. Розгортання нової хвилі антиросійських виступів місцевих дворян стало причиною заборони у лютому 1861 р. генерал-губернатором І.І.Васильчиковим збору коштів [37, с. 162]. Вже після Січневого повстання 1863 р. влада підтвердила заборону дворянам Волинської губернії проводити грошові збори будь-якого призначення [8, с. 187]. Після заборони скликання дворянського зібрання 1862 р. у Волинській губернії за ініціативою предводителя М.К. Імеретинського питання організації та доцільності використання дворянської каси було повністю виведено з-під контролю місцевого дворянства. Від 1867 р. ці кошти, які раніше були у розпорядженні губернського предводителя, почали зберігатися в казенній палаті, і ні предводителі дворянства, ані депутатське зібрання не мали права витратити їх на будь-які потреби, не зафіксовані в «Статуті про земські повинності» [30, 8, 13]. Таким чином, з часом держава повністю почала контролювати як надходження дворянських коштів, так і їхнє використання.

Однак, попри жорсткий контроль з боку держави за поповненням та видатками дворянської каси, однією з важливих складових роботи Волинського дворянського депутатського зібрання впродовж 1860-х рр. – початку ХХ ст. продовжувала бути благодійницька діяльність. Вона здійснювалася за наявності у депутатського зібрання коштів, а на деякі акції дворяни губернії збирали окремі гроші. Так, 1865 р. депутати відрядили свого представника до Володимирського та Ровенського повітів для з'ясування масштабів збитків від пожеж, що там сталися, та подальшої допомоги постраждалим [10, с. 277]. За ініціативою губернського предводителя у 1867 р. залишок з благодійних внесків, що їх запровадило зібрання 1859 р. для допомоги учасникам Листопадового повстання, в розмірі близько 1500 руб. використали на розвиток Житомирського дворянського театру [35, с. 135-155]. 1874 р. повітові предводителі Волинської губернії ініціювали збір благодійних коштів на поставку провіанту для квартируючих у губернії військ, для закупівлі дров, соломи та свічок [2, с. 7-8]. А в період східної кризи (1875-1877 рр.) та російсько-турецької війни (1877-1878 рр.) дворяни західних губерній збирали кошти на допомогу слов'янам Балканського півострова [23, с. 65]. Волинський губернський предводитель дворянства М.М. Карамішев також звернувся до місцевих дворян з проханням допомогти грошима та речами [3, с. 37]. Його підтримало депутатське зібрання, що так само долучилось до збору коштів [11, с. 263].

Наприкінці XIX ст. губернський та повітові предводителі відгукнулися на пропозицію волинського губернатора та почали створювати у повітах комітети товариства Червоного хреста, що діяли у губернії до 1915 р. і організовували медичну допомогу, зокрема делегували медичних працівників на Далекий Схід [4, с. 1]. Під час війни з Японією (1904-1905рр.) дворяни Волинської губернії зібрали кошти на облаштування шпиталів та складів для лікарень на Далекому Сході, залишок яких волинському губернському предводителю В.В.Волконському в червні 1906 р. повернув головнокомандуючий дворянським загоном Червоного Хреста князь Трубецькой. Дворяни вирішили лишити ці гроші у касі зібрання на благодійні витрати [15, с. 157-158; 16, Арк. 23 зв.]. 1914 р. на зібранні волинським дворянством кошти у Києві відкрили лазарет для поранених офіцерів [19, с. 215; 32, с. 1-2].

Левову частину дворянських коштів депутатське зібрання, як і раніше, асигнувало на сприяння вихованню та освіті дворянської молоді, зокрема, у заснування іменних стипендій. Для прикладу, з приводу 100-річчя Жалуваної грамоти 1885 р. дворяни започаткували стипендію у Житомирській гімназії на честь Катерини II [28, с. 21]. На засіданні депутатського зібрання у травні 1890 р. житомирський предводитель повідомив про благодійний внесок Миколи та Олександра Терещенків у сумі 300 руб. на дві стипендії при Житомирській жіночій гімназії для доньок незаможних дворян [12, с. 137]. А у лютому 1892 р. волинське дворянство збрало 1500 руб. для заснування у тій же гімназії ще однієї стипендії на честь Катерини II [23, с. 833]. 1910 р. волинські дворяни зібрали кошти на створення стипендії ім. В.В. Волконського – колишнього губернського предводителя дворянства [31, с. 4]. Наступного року до 300-річчя дому Романових дворянське депутатське зібрання вирішило заснувати нові стипендії для дітей дворян Волинської губернії, які навчалися у київських навчальних закладах. На ці заходи необхідно було зібрати чималі кошти, що було досить проблематично через відсутність у губернії дворянського зібрання, але необхідна сума все-таки була віднайдена [17, с. 147-148].

Наприкінці 80-х - початку 90-х рр. XIX ст. міністр освіти звернувся до усіх предводителів дворянства з проханням посприяти організації пансіон-притулків – станових закритих пансіонатів зі спеціальним штатом вихователів для дворянських дітей [21, с. 135]. У жовтні 1899 р. київський губернський предводитель дворянства звернувся до губернатора з проханням відкрити пансіон у Київській губернії. І вже наступного, 1900 р., Волинське депутатське зібрання розгля-

дало питання заснування у Житомирі дворянського пансіон-притулку. Було складено приблизний кошторис пансіону з розрахунку на 30 безкоштовних та 2 платних місця, однак виявилось, що дворянських грошей не вистачить. Тому зібрання вирішило розмістити юнаків у дворянському будинку. Фінансування пансіону мало здійснюватися наполовину з грошей держави та додаткового податку з місцевих землевласників. Усім дворянам Волинської губернії «кинули клич» про добровільні внески, на що позитивно відгукнулися дворяни деяких повітів. Місцеві магнати князь Сангушко та граф Потоцький погодилися на чималі внески за умови збереження за ними права влаштовувати до пансіону одного стипендіата та двох-трьох учнів на їх вибір. Остаточним рішенням зібрання стало винесення питання про заснування пансіону на розгляд усіх дворян Волинської губернії, і у разі погодження 2/3 голосами – його заснування [13, с. 657-665; 14, с. 96-100]. Однак, найближчими роками пансіон-притулок так і не було відкрито.

Отже, результати огляду благодійницької справи Волинського дворянського зібрання вказують на активний розвиток його добродійних ініціатив впродовж усього періоду діяльності. Безперечно, дворяни охоче вкладали кошти в освіту та виховання своїх дітей, відкриваючи та підтримуючи навчальні установи, запроваджуючи іменні стипендії. Члени зібрання неодноразово ініціювали відкриття медичних закладів, дбаючи про розвиток охорони здоров'я. Його турботою була допомога та утримання збіднілих дворян, а також постраждалих від стихійних лих. Ведучи мову про благодійність корпоративної організації волинського дворянства, звичайно, неможливо обійти увагою допомогу й сприяння окремих магнатів – членів зібрання, які завжди активно підтримували ініційовані добродійні проекти, нерідко й самі стаючи зачинателями благодійницьких справ. Можна підсумувати, що Волинське дворянське зібрання здійснювало багаторазову благодійницьку допомогу для розв'язання суспільних проблем, і без його підтримки багатьом соціальним інституціям було б важко, а іноді й неможливо вижити.

Джерела та література:

1. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні 1793 – 1830 рр. / Д. Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В.І.Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ). – Ф. II. – Спр. 28432 - 28438.
3. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 28649 - 28660.
4. ІР НБУВ. – Ф. 109. – Спр. 17.

5. Кривошея І. І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці XVIII – початку XX ст. (за матеріалами Київської губернії): Дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / І. І. Кривошея – К., 1997.

6. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 22.

7. ДАЖО. – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 23.

8. ДАЖО. – Ф. 70. – Оп. 1. – Спр. 89.

9. ДАЖО. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 655.

10. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 293.

11. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 311.

12. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 317.

13. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 325.

14. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 326.

15. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 329.

16. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 331.

17. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 332.

18. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 333.

19. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Спр. 335.

20. Житомир в 1861 – 1864 годах // Русский вестник. – М., 1866. – Т. 64.

21. Павловский И. Ф. К истории полтавского дворянства. 1802 – 1902 / И. Ф. Павловский. – Полтава, 1902. Полное Собрание Законов Российской империи, 2 собрание. – СПб., 1862. – Т. 35: 1860. – № 35997.

23. Рубинштейн С. Ф. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии / С. Ф. Рубинштейн. – Вильна, 1894.

24. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 249. – Оп. 1. – Спр. 147.

25. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 7098.

26. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 8238.

27. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 35. – Спр. 955.

28. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 538. – Спр. 61.

29. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 626. – Спр. 45.

30. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 657. – Спр. 13.

31. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 663. – Спр. 68.

32. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 667. – Спр. 427.

33. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 801. – Спр. 291.

34. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 806. – Спр. 95.

35. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 807. – Спр. 155.

36. Шульгин В. Я. Юго-Западный край под управлением Д.Г. Бибикова (1838 - 1853) / В. Я. Шульгин. // Древняя и новая Россия. 1879. – Т. 2. – № 5.

37. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Н. Щербак. – К., 2005.